

הרב זאב פרל

לעיין
אמי מורתי חיה רבקה בת ר' זאב יצחק
הכ"מ.

היסח הדעת בתפילין

א. איסור היסח הדעת בתפילין

הטור שו"ע בריש סימן כ"ח כתב: "וימשמש בהן כל שעה" וכן פסק השו"ע וז"ל: "חייב אדם למשמש בתפילין בכל שעה שלא יסיח דעתו מהם". וכתב הב"י שמקור הדין הוא הגמ' במנחות לו, ע"ב.

וז"ל הגמ': "אמר רבה בר רב הונא חייב אדם לעשפש בתפילין בכל שעה, קל וחומר עצין ופה צין שאין בו אלא אזכרה אחת אפרה תורה והיה על עצמו – שלא תסיח דעתו עצנו, תפילין שיש בהן אזכרות הרבה על אחת כפה וכפה". גמרא זו מופיעה במסכת יומא ז, ע"ב בתוספת מחלוקת תנאים כמבואר לקמן.

בפרשת תצוה פרק כ"ח פסוק לח נאמר: "והיה על מצח אהרן... והיה על מצחו תמיד לרצון להם לפני ה'" בהסבר הכפילות שבפסוק נחלקו תנאים: ר"ש דורש את הפסוק כך: "והיה על מצחו, תמיד לרצון להם לפני ה'", ללמדנו שהציץ מרצה אף שאינו במצח אהרן. אבל רבי יהודה סובר שהציץ מרצה דווקא במצח אהרן ודורש את הכפילות "והיה על מצחו תמיד" - שלא יסיח דעתו מהן.

ויש לעיין, לגבי תפילין מוזכר "המשמוש בתפילין" ואילו לגבי הציץ, שהוא מקור הדין, לא מוזכר משמוש אלא הלשון שלא יסיח דעתו ממנו, האם "שלא יסיח דעתו ממנו", הכוונה שימשמש בתפילין?

והנה רש"י בפרשת תצוה כתב וז"ל: "ולדברי האומר עודהו על מצחו מכפר ומרצה, ואם לאו אינו מרצה, נדרש על מצחו תמיד מלמד שממשמש בו בעודו על מצחו שלא יסיח דעתו ממנו". נראה שלמד רש"י שמהפסוק "והיה על מצחו תמיד" לומדים שצריך למשמש בציץ. והביאור: בתחילת הפסוק שכתבה התורה והיה על מצח אהרן, ביאורו שיהיה הציץ מונח על מצח אהרן ולקראת סוף הפסוק שכתבה התורה שוב "והיה על מצחו תמיד" דורשים מכך את פעולת המשמוש שהיא הקרובה להנחה (לא להניח הציץ אלא למשמש בו) וזאת יעשה תמיד, והטעם שימשמש שלא יסיח דעתו ממנו. לפי"ז מה שכתבה הגמ' גבי ציץ שלא יסיח דעתו ממנו כתבה את הטעם למשמוש וגבי תפילין את עצם המעשה שהוא המשמוש.

אמנם מהבי"ח לא משמע שלמד כן וז"ל הבי"ח: "ואיכא למידק דמקרא לא שמעינן אלא שלא יסיח דעתו מהם אבל שימשמש בהם כל שעה לא שמענו, ותו דמשמוש זו לא שמענו פירושו וכי בכל הזמן שתפילין על ידו וראשו ימשמש בהן שלא יסיר ידו מהם, אתמהה, ונראה דהכי קאמר חייב אדם למשמש בתפילין בכל שעה שנוכר מהם, דמיד שנוכר מהם חייב למשמש בהם, כדי שלא יגיע לידי היסח הדעת".

נראה שלמד הבי"ח בפסוק כך: תחילת הפסוק מדבר על פעולה "והיה על מצח אהרן" שיהיה מונח על מצח אהרן, וכפילות "והיה על מצחו תמיד" אין זו פעולה אלא מחשבה שיזכור תמיד שהציץ על ראשו - אל יסיח דעת מהציץ. והמשמוש הוא סיוע לכך שלא ישכח, וזה הביאור וימשמש בה כל שעה, כל פעם שנוכר בתפילין (יעשה מעשה על מנת שלא יסיח דעתו מהם) ימשמש בהם על מנת לחזק את זכרונו במעשה.

בדעת הבי"ח היה מקום לומר שמשמוש הוא תקנת חכמים שלא יבוא לידי היסח הדעת. ויש מקום להסתפק, האם חכמים תיקנו זאת גם בציץ דאפשר שדווקא בתפילין המסורים לכל תיקנו זאת, אבל בציץ שכהנים זריזים הם, ובפרט הכה"ג לא תיקנו. ועוד שאפשר שדווקא בתפילין שקדושתם גדולה תיקנו את המשמוש כדי שלא יבוא להסיח הדעת אבל בציץ לא תיקנו.

ב. האם הק"ו הוא דאורייתא?

1. התוס' ביומא דף ת, ע"א ד"ה "יומה" שואלים:

"תימא לי, ליפרך, מה לציץ שכן השם הוא בגלוי תאמר בתפילין שהן מחופין עור. ואין לתרץ דה"נ כתיב שדי בתפילין בקמטים, חדא דאין זה כתב גמור, ודווקא שין של תפילין הלכה למשה מסיני אבל ד' י' לא. ועוד בציץ איכא שם המיוחד בן ד' אותיות דחמיר טפי. ונ"ל דאינו ק"ו דאורייתא אלא מדרבנן. וה"ק נהי נמי דאיכא חומרא טפי בציץ כדמפרש, מ"מ כיוון דאיכא בתפילין צד חשיבות זה טפי שיש בו אזכרות הרבה, סברה הוא שמן הדין יש לחכמים לתקן למשמש בהן כל שעה".

וא"כ שיטת תוספות שחייב המשמוש בציץ הוא מן התורה וחייב המשמוש בתפילין הוא מדרבנן. דעת הרמב"ם בהלכות תפילין פ"ד, הי"ד: "חייב אדם למשמש בתפילין כל זמן שהם עליו שלא יסיח דעתו מהם אפילו רגע אחד שקדושתן גדולה מקודשת הציץ, שהציץ אין בו אלא שם אחד, ואלו יש בהם אחד ועשרים שם של יוד הא בשל ראש וכמותן בשל יד". א"כ הרמב"ם לא חילק בין אם השם מגולה לבין אם השם אינו מגולה וחובת המשמוש אף בתפילין היא מן התורה.

בביאור "תורה תמימה" בפרשת תצוה הקשה על שיטת הרמב"ם: מהגמ' בקידושין סו, ע"א והכי איתא התם: "ויאמר אלעזר בן פועירה לינאי המלך, ינאי המלך, לבס של פרושים עליך ומה אעשה, הקם להם בציץ שבין עיניך", ופירש"י "תן ציץ הקדש על מצחך... לפי שהשם כתוב בו". לפי"ז מי שעומד כנגד כה"ג בשעה שציץ על מצחו חייב לעמוד מפניו.

2. המשנה בסוטה לח, ע"א: "במדינה כהנים נושאים את ידיהם כנגד כתפיהן ובמקדש על גבי ראשיהן". (ופרש"י מפני שמברכים את העם בשם המפורש ושכינה למעלה מקשר אצבעותיהם, לכן ידיהם מעל ראשיהם) חוץ מכתן גדול שאינו מגביה ידיו מעלה מן הציץ (ופרש"י מפני שהשם כתוב עליו). א"כ יש שתי חומרות שמצינו בציץ: 1. הרואה כה"ג עם הציץ עומד מפני הציץ. 2. אין לשאת ידיים מעל הציץ.

וחומרות אלו אינן בתפילין ובודאי שקדושת הציץ גדולה מקדושת התפילין מפני ששם השם בגלוי וקשה על הרמב"ם שסובר שקדושת התפילין גדולה מקדושת הציץ.

ונראה ליישב בעז"ה, אמנם קדושת התפילין גדולה מקדושת הציץ (לשיטת הרמב"ם) אבל קדושתם מחייבת את הלובש אותם ולא את הרואה אותם ומה שמצאנו שבראיית הציץ צריך לעמוד זה מפני שאסור לראות את שם ה' ולהמשיך לשבת ודווקא בגלוי חייב לעמוד.

את השאלה השנייה מדוע בציץ אסור להרים ידיים מעל הציץ ואילו בתפילין מותר להרים ידיים מעל התפילין, א"כ מוכח שקדושת הציץ גדולה, נראה ליישב את המשנה שם בסוטה המביאה את דעת רבי יהודה הדורש מפסוק שאף כה"ג מגביה ידיו למעלה מן הציץ וא"כ כל השאלה נופלת שהרי רבי יהודה הוא זה הדורש "והיה על מצחו תמיד" שאסור להסיח דעת מהציץ, ולדבריו יש את הקי"ו מציץ לתפילין, והוא באמת סובר שגם בציץ וגם בתפילין מותר להרים את הידיים מעל לראש.

3. "שיטה מקובצת" על הדף במסכת מנחות לו, ע"ב: "גליון והקשה הר"ר שמחה כיון דתפילין בעי כוונה איך יכול להתפלל או לקרוא ק"ש בהם, דהא אינהו נמי בעי כוונה? ותירץ, דהעוסק במצוה פטור מן המצוה, כיון דאי אפשר לו לקיים שניהם ביחד".

נראה שדעת רבינו שמחה שהאיסור להסיח דעת מהתפילין הוא במחשבה עליהם. אתה צריך לחשוב כל הזמן שיש לך תפילין, ולכן הקשה כיוון שהלובש תפילין צריך לחשוב עליהם, האיך יכוון בתפילה ובק"ש? ותירץ רבינו שמחה, שהעוסק במצוה פטור מן המצוה, ולכאורה יש להבין, דאדרבה הרי הנחת תפילין קדמה לתפילה ולק"ש וא"כ מנין שעוסק במצוה פטור מן המצוה, היה פטור מלכוון בק"ש ותפילה, וצ"ע.

אבל רבינו יונה בפ"ג בברכות סובר שאיסור הסחת הדעת, ביאורו, שהמעוטר בתפילין צריך לזכור שיש לו תפילין, היינו שאם יבוא לידו עניין של שחוק וקלות ראש ימנע ממנו מפני שזוכר שתפילין בראשו, אבל אינו צריך לחשוב מחשבה בפועל על התפילין. וז"ל רבינו יונה: "דודאי היסח הדעת לא הוי אלא כשעומד בקלות ראש ובשחוק אבל כשעומד ביראה ומתעסק בצרכיו, אע"פ שעוסק בצרכיו ואין דעתו עליהם ממש, לא נקרא זה היסח הדעת", וכן פסק המ"ב סימן מד ס"ק ג.